

Teisėjų sprendimų priėmimas: intuityvus ir racionalus informacijos apdorojimas

Tomas Maceina

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Psichologijos instituto narys, doktorantas
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 266 7605
El. paštas: <tomas.maceina@fsf.vu.lt>

Gintautas Valickas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Psichologijos instituto profesorius
socialinių mokslų daktaras (HP)
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 266 7605
El. paštas: <gintautas.valickas@fsf.vu.lt>

Straipsnyje analizuojamas santykinis teisėjų intuityvus ir racionalaus informacijos apdorojimo pasireiškimas sprendžiant tariamus baudžiamųjų bylų scenarijus, susijusius su plėšimo nusikaltimais. Gauti rezultatai interpretuojami kognityvios psichologijos kontekste, taip pat aptariamas jų sąlytis su pastarųjų dešimtmečių mokslinės produkcijos tendencijomis ir tolesnėmis perspektyvomis.

Pagrindiniai žodžiai: intuityvus informacijos apdorojimas, racionalus informacijos apdorojimas, dvejopas informacijos apdorojimas, teisėjų sprendimų priėmimas.

Judicial Decision Making: Intuitive and Rational Information Processing

The contributions of judges' intuitive and rational information processing making decisions on criminal (robbery) cases were evaluated. Results are interpreted in the context of cognitive psychology and discussed in relation to the contemporary trends and future perspectives in the field of legal decision-making.

Keywords: Intuitive information processing, rational information processing, dual processing, judicial decision making.

Received: 27/7/2018. Accepted: 6/12/2018

Copyright © 2019 Tomas Maceina, Gintautas Valickas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Nacionalinės teismų administracijos (2018) duomenimis¹, Lietuvoje pirmosios instancijos teismuose 2013–2017 metais kasmet išnagrinėta nuo 17 115 iki 21 674 baudžiamųjų bylų. Tai rodo, kad pastaruosius penkerius metus mūsų šalyje kiekvieną dieną yra priimamos kelios dešimtys svarbių baudžiamosios teisės sprendimų. Teismo proceso metu teisėjas turi kruopščiai išnagrinėti ir įvertinti visus pateiktus įrodymus, ginčo šalių argumentų pagrįstumą bei svarbą ir galiausiai priimti nuosprendį. Galima pridurti, kad dažnai teisėjams vienu metu tenka spręsti ne vieną problemą, priimti tarpinius sprendimus, reaguoti į naujas bylos aplinkybes ir pan. Nepaisant to, savo darbe teisėjai patiria ne itin didelę (vidutinę) kognityvią apkrovą, nes (1) teismo proceso metu jie turi galimybę iš anksto susipažinti su visa svarbiausia bylos medžiaga; (2) tam tikrais atvejais jie gali atidėti sprendimo priėmimą, taip sumažindami laiko spaudimą.

Viena vertus, aplinkybės, kuriomis teisėjai priima sprendimus, yra gana palankios taikyti racionalų informacijos apdorojimą (toliau – RIA). Kita vertus, didelis nagrinėjamų bylų skaičius, jų turinio panašumai, praktinės, o ne teorinės žinių bazės taikymas, taip pat fiziologinė žmogaus būseną (pvz., nuovargis, stresas) iš dalies lemia tai, kad, priimant galutinį sprendimą byloje, svarbus vaidmuo tenka ir intuityviam informacijos apdorojimui (toliau – IIA)². Empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad IIA, palyginti su RIA, netgi geriau paaiškina ir prognozuoja teisėjų sprendimus³, be to, daug šios srities tyrimų⁴ yra labiau orientuoti į IIA, o ne į RIA atskleidimą.

Psichologiniu požiūriu sprendimų priėmimas yra IIA ir RIA sąveikos rezultatas⁵. Vis dėlto, tiriant teisinių sprendimų priėmimą, į tai ilgą laiką nebuvo atsižvelgiama: jų priėmimas buvo nagrinėjamas tik kaip IIA⁶ arba tik kaip RIA⁷ rezultatas. Reikia pabrėžti, kad nei IIA, nei RIA negali atsietai vienas

¹ Nacionalinė teismų administracija. *Statistikos ataskaitos* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>>.

² ARNSTEN, A. F. T. Stress signalling pathways that impair prefrontal cortex structure and function. *Nature Reviews Neuroscience*, 2009, vol. 10 (6), p. 410–422; COLWELL, L. H. Cognitive heuristics in the context of legal decision making. *American Journal of Forensic Psychology*, 2005, vol. 23 (2), p. 17–41; HARRISON, Y.; HORNE, J. A. The impact of sleep deprivation on decision making: A review. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 2000, vol. 6 (3), p. 236–249; KAHNEMAN, D.; FREDERICK, S. A model of heuristic judgment. In *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*. Ed. by K. J. Holyoak & R. G. Morrison. New York: Cambridge University Press, 2005, p. 267–293.

³ DHAMI, M. K. Psychological models of professional decision making. *Psychological Science*, 2003, vol. 14 (2), p. 175–180; DHAMI, M. K.; AYTON, P. Bailing and jailing the fast and frugal way. *Journal of Behavioral Decision Making*, 2001, vol. 14 (2), p. 141–168.

⁴ ENGLICH, B.; MUSSWEILER, T. Sentencing under uncertainty: Anchoring effects in the courtroom. *Journal of Applied Social Psychology*, 2001, vol. 31 (7), p. 1535–1551; ENGLICH, B.; MUSSWEILER, T.; STRACK, F. The last word in court: A hidden disadvantage for the defense. *Law and Human Behavior*, 2005, vol. 29 (6), p. 705–722; ENGLICH, B.; SODER, K. Moody experts – how mood and expertise influence judgmental anchoring. *Judgment and Decision Making*, 2009, vol. 4 (1), p. 41–50; GUTHRIE, C.; RACHLINSKI, J. J.; WISTRICH, A. J. Inside the judicial mind. *Cornell Law Review*, 2001, vol. 86 (4), p. 776–830; HARLEY, E. M. Hindsight bias in legal decision making. *Social Cognition*, 2007, vol. 25 (1), p. 48–63; WISTRICH, A. J.; GUTHRIE, C.; RACHLINSKI, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? Difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 2005, vol. 153, p. 1250–1345.

⁵ SHERMAN, J. W. Controlled influences on implicit measures: Confronting the myth of process-purity and taming the cognitive monster. In *Attitudes: Insights from the new wave of implicit measures*. Ed. by R. E. Petty, R. H. Fazio & P. Brinol. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 2009, p. 391–426.

⁶ ENGLICH, B.; MUSSWEILER, T.; STRACK, F. The last word in court <...>, p. 705–722; MUSSWEILER, T.; ENGLICH, B. Subliminal anchoring: Judgmental consequences and underlying mechanisms. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 2005, vol. 98 (2), p. 133–143.

⁷ PARK, K. Estimating juror accuracy, juror ability and the relation between them. *Law and Human Behavior*, 2011, vol. 35 (4), p. 288–305.

nuo kito paaiškinti teisinių sprendimų priėmimo ypatumų. Nepaisant to, tarpdalykiniuose psichologijos ir teisės mokslo darbuose dvejopo informacijos apdorojimo prieiga beveik netaikoma. Mūsų žiniomis, nėra atlikta nė vieno empirinio tyrimo, kuris būtų skirtas išmatuoti teisėjų IIA ir RIA pasireiškimą konkrečiame informacijos apdorojimo cikle. Todėl šiuo tyrimu mėginame bent iš dalies užpildyti minėtą spragą.

1.1. Racionalus informacijos apdorojimas

Natūralu manyti, kad priimdami sprendimus teisėjai turi vadovautis RIA, nes bylos teismo nagrinėjimo procedūros reikalauja loginių taisyklių taikymo, gretinant teisės pažeidimo aplinkybes su įstatymų nuostatomis. Išsamiai teisėjo pažintinius procesus, pradedant informacijos kodavimu ir baigiant sprendimo priėmimu, apibūdina N. Pennington ir R. Hastie⁸. Šių autorių pozicija iš esmės atspindi bendruosius RIA eiliškumo momentus, pristatomus psichologijos literatūroje⁹ – akcentuojamas informacijos kodavimas, interpretacija, alternatyvų generavimas, taip pat jų vertinimas ir tarpusavyje palyginimas prieš priimančią galutinį sprendimą.

Pradiniame teismo bylos nagrinėjimo etape teisėjas susipažįsta su įrodymais, ginčo šalių pateikiama informacija, ją koduoja ir interpretuoja¹⁰. Toliau, remdamasis užkoduota informacija, teisėjas išskiria pirmines sprendimo alternatyvas (pvz., nekaltas, nes naudojo būtinąją gintį, arba kaltas dėl neatsargaus gyvybės atėmimo), kurių pagrįstumui įvertinti pasitelkiami tam tikri kriterijai (pvz., kaltinamojo psichologinė būsena nusikaltimo metu, lengvinančios ir / arba sunkinančios aplinkybės). Kiekvienai iš pirminių sprendimo alternatyvų įvertinti pagal išskirtus kriterijus renkami patvirtinantys arba paneigiantys įrodymai. Atlikus šią procedūrą, toliau kuriami galimi nusikaltimo scenarijai, tikrinamas jų tikėtumo laipsnis ir įrodomumo galimybės. Labiausiai tikėtini ir įrodymais pagrįsti nusikaltimo scenarijai lyginami tarpusavyje. Nekaltumo prezumpcija atmetama tik tada, kai bent vienas kaltinamojo kaltumo scenarijus yra įrodomas. Jeigu tokių scenarijų yra ne vienas, pasirenkamas tas, kuris labiausiai tikėtinas ir kuriam pagrįsti turima daugiausia įrodymų.

Teisėjai, nagrinėdami bylos medžiagą, turi gana daug laiko priimti sprendimus, o dėl to – ir gana geras sąlygas efektyviai panaudoti turimus kognityvius išteklius. Didesnės laiko atsargos suteikia daugiau galimybių išanalizuoti didesnį sprendimo priėmimo „pažintinį lauką“ (pvz., generuojamų sprendimo alternatyvų skaičius, jas pagrindžiančių situacijos požymių skaičius, šių požymių tikslumas ir pan.), taip pat pagerina sprendžiamos problemos analizės galimybes. Galima pridurti, kad iki pat 1980 metų teisėjų sprendimų priėmimo procesą buvo mėginama formalizuoti matematiškai, pavyzdžiui, taikant Bajeso tikimybių teoriją¹¹ ar algoritmus, leidžiančius įvertinti visų turimų įrodymų „svorį“ (angl. *sequential weighting*) kiekvienoje iš svarstomų alternatyvų¹². Tačiau net ir pritaikius tokius tikslus metodus, vien tik RIA nepakanka, siekiant visapusiškai paaiškinti teisėjų sprendimų priėmimo ypatu-

⁸ PENNINGTON, N.; HASTIE, R. Juror decision-making models: The generalization gap. *Psychological Bulletin*, 1981, vol. 89 (2), p. 246–287.

⁹ CRICK, N. R.; DODGE, K. A. A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 1994, vol. 115 (1), p. 74–101; FONTAINE, R. G.; DODGE, K. A. Real-time decision making and aggressive behavior in youth: A heuristic model of response evaluation and decision (RED). *Aggressive Behavior*, 2006, vol. 32, p. 604–624.

¹⁰ PENNINGTON, N.; HASTIE, R. Juror decision-making models <...>, p. 251–254.

¹¹ MARSHALL, C. R.; WISE, J. A. Juror decisions and the determination of guilt in capital punishment cases: A Bayesian perspective. In *Utility, probability, and human decision making*. Ed. by D. Wendt & C. Vlek. Dordrecht, Holland: Reidel, 1975, p. 257–269.

¹² ANDERSON, N. H. Test of a model for opinion change. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1959, vol. 59 (3), p. 371–381.

mus. Dar būtina atsižvelgti ir į IIA dedamąją, kurią formalizuoti matematiškai yra itin sudėtinga dėl ribotų jos tyrimo galimybių ir situacinio pasireiškimo, priklausomai nuo įvairių veiksnių, susijusių tiek su mintinių schemų (sprendimų šablonų) aktyviniu iki jutiminio slenksčio, tiek su žmogaus emocijų ir motyvacijos pokyčiais.

1.2. Intuityvus informacijos apdorojimas

Teisės taikymo praktikoje intuityvus sprendimų priėmimas aiškinamas remiantis euristikų¹³ veikimo principais. Daugiausia tyrėjų dėmesio, kalbant apie teisėjų sprendimus baudžiamosiose bylose, sulaukia „inkaro“ euristika. Minėtas dėmesys susijęs su tuo, kad didžiausią poveikį ši euristika daro kiekybiniam sprendimams (pvz., viešųjų darbų, arešto, laisvės apribojimo arba terminuoto laisvės atėmimo trukmė ir pan.). Be abejo, teisėjų sprendimams daro poveikį ir kiti euristiniai sprendimų priėmimo būdai: informacijos „irėminimas“ (angl. *framing*), tipiško euristika¹⁴, taip pat „gudrumo po laiko“ šališkumas (angl. *hindsight bias*)¹⁵. Tačiau pastarosios euristikos pasireiškia ne priimant galutinį nuosprendį, o ankstesniame teismo proceso etape, t. y. atliekant teisminį tyrimą, todėl toliau jų nenagrinėsime.

„Inkaro“ euristika pasireiškia, kai asmuo (šiuo atveju – teisėjas) atlieka kiekybinį vertinimą, remdamasis išsikeltu arba kitų asmenų pasiūlytu pirminiu vertinimu. Pavyzdžiui, A. J. Wistrich ir bendraautorai¹⁶ atliko tyrimą, kuriuo siekė išsiaiškinti, ar prašomos kompensacijos už sveikatos sužalojimą dydis gali paveikti galutinį teisėjo nuosprendį byloje. Tyrimo metu 175 teisėjai buvo supažindinti su scenarijumi, kuriame aprašomas eismo įvykis ir jo padariniai ieškovui. Jiems buvo nurodyta, kad abi ginčo šalys siekė bendro sutarimo ikiteisminio susitikimo metu (angl. *settlement conference*), bet to padaryti nepavyko. Daliai teisėjų buvo nurodytas santykinai mažas ieškovo ieškinys (175 000 JAV dolerių), kitai daliai – didelis (10 000 000 JAV dolerių), o likusiems teisėjams konkreti ieškinio suma nebuvo nurodyta (kontrolinė grupė). Scenarijus pabaigoje tyrėjai prašė teisėjų nurodyti, kokį nuosprendį jie priimtų šioje byloje, jeigu vyktų teismo procesas¹⁷. Gauti rezultatai atskleidė, kad teisėjų nurodytas kompensacijos už sveikatos sužalojimą dydis buvo mažesnis mažo „inkaro“ dalyvių grupėje (612 000 JAV dolerių) ir didesnis – didelio „inkaro“ grupėje (2 210 000 JAV dolerių), palyginti su kontroline grupe (šiuo atveju siūlomos kompensacijos dydis svyravo nuo 808 000 iki 1 396 000 JAV dolerių). „Inkaro“ poveikis teisės specialistams priimant sprendimus pastebimas net tada, kai jis nustatomas nieko bendro su teismo procesu neturinčiomis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, B. English ir bendraautorai¹⁸ nustatė, kad, sprendžiant tariamus bylų scenarijus, teisės specialistų skiriamas laisvės atėmimo bausmės dydis priklausė nuo specialių teisės žinių neturinčio asmens nuomonės (1-as tyrimas) arba net nuo lošimo kauliuku išridentų „akių“ skaičiaus (3-ias tyrimas). Reikia pridurti, kad šių atsitiktinių „inkarų“ poveikis priimamiems sprendimams nepriklausė nuo tyrimo dalyvių turimo teisinio darbo stažo.

Jeigu tokį efektą gali sukelti informacija, nesusijusi su situacijos teisiniu vertinimu, logiška manyti, kad ši tendencija turėtų pasireikšti ir tada, kai „inkaras“ turi tam tikrą teisinį pagrindą.

¹³ SUNSTEIN, C. R. Behavioral law and economics: A progress report. *American Law and Economics Review*, 1999, vol. 1 (1), p. 115–157; PEER E.; GAMLIEL, E. Heuristics and biases in judicial decisions. *Court Review*, 2013, vol. 49, p. 114–118.

¹⁴ GUTHRIE, C.; RACHLINSKI, J. J.; WISTRICH, A. J. Inside the judicial mind. <...>, p. 776–830.

¹⁵ HARLEY, E. M. Hindsight bias in legal <...>, p. 48–63.

¹⁶ WISTRICH, A. J.; GUTHRIE, C.; RACHLINSKI, J. J. (2005). Can judges ignore <...>, p. 1250–1345.

¹⁷ *Pastaba*: žinoma, kad ikiteisminio susitikimo metu siūlomas ieškinys neturi jokios teisinės galios teismo proceso metu.

¹⁸ ENGLISH, B.; MUSSWEILER, T.; STRACK, F. Playing dice with criminal sentences: The influence of irrelevant anchors on expert's judicial decision making. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2006, vol. 32 (2), p. 188–200.

Tai patvirtina ir atliktų tyrimų rezultatai. Pavyzdžiui, B. Englich ir T. Mussweiler¹⁹ atliko tyrimą, kuriuo siekė išsiaiškinti, ar teisėjo nuosprendis priklauso nuo prokuroro reikalaujamos bausmės dydžio (1-as eksperimentas). Ištyrus mažą darbo stažą turinčius 19-a Vokietijos teisėjų ($M_{\text{stažas (mėn.)}} = 9,34$; $SD_{\text{stažas (mėn.)}} = 10,52$) paaiškėjo, kad toks poveikis iš tikrųjų buvo: tyrimo dalyviai, kurie buvo informuoti apie mažą prokuroro siūlomą bausmės dydį, nurodė mažesnę skirtingą bausmę (apie 19 mėn.), palyginti su tais, kurie buvo informuoti apie didelę prokuroro siūlomą bausmę (apie 29 mėn.). Trečiame eksperimente B. Englich ir T. Mussweiler parodė, kad ši tendencija būdinga ne tik mažai patyrusiems teisėjams, bet ir Vokietijos žemių aukščiausiųjų teismų teisėjams, turintiems daug didesnę darbo stažą ($M_{\text{stažas (m.)}} = 15,4$; $SD_{\text{stažas (m.)}} = 10,64$). Dar vienas B. Englich ir bendraautorijų²⁰ tyrimas atskleidė, kad gynėjo siūlymas, kaip ir teisėjo nuosprendis, gali būti paveikiamas prokuroro pateikiamo „inkaro“. Viena vertus, tokiu būdu paveiktas gynėjo siūlymas gali būti nepalankus ginamajam, kita vertus, jis iš dalies tarpininkauja (angl. *partially mediates*) tarp prokuroro siūlomą bausmės dydžio ir su tuo susijusio teisėjo nuosprendžio. Be to, reikia paminėti, kad prokuroro ir gynėjo galimos bausmės siūlymai psichologiniu požiūriu nėra lygiaverčiai jau vien dėl to, kad prokuroro siūlymas yra pateikiamas anksčiau negu gynėjo²¹. Nors visi minėti tyrimai buvo atlikti laboratorijos sąlygomis, tai nemenkina jų reikšmės, tuo labiau kad naujausi empiriniai tyrimai, nagrinėjantys realiomis aplinkybėmis teisėjų priimtus nuosprendžius, rodo tuos pačius „inkaro“ pasireiškimus²². Pavyzdžiui, J. Kim ir S. Chae²³, išanalizavę net 2 773 Pietų Korėjos teismų bylas, nustatė, kad prokurorų galimos bausmės siūlymai tiesiogiai ir teigiamai veikia teisėjų nuosprendžius.

Nors atliktų empirinių tyrimų rezultatai akivaizdžiai rodo, kad „inkaro“ euristika veikia teisėjų sprendimus, bet nei ji, nei IIA bendrąja prasme negali visapusiškai paaiškinti teisėjų informacijos apdorojimo priimant galutinį nuosprendį byloje. Norint geriau suprasti, kaip teisėjai apdoroja socialinę informaciją, būtina integruoti žinias tiek apie IIA, tiek apie RIA. Siekdami šio tikslo toliau pristatysime IIA ir RIA pasireiškimų ypatumus, taip pat jų sąveiką aprašantį dvejetainį informacijos apdorojimą. Sukurtos dvejetainio informacijos apdorojimo teorijos leidžia paaiškinti ne tik bendruosius mintinių procesų veikimo dėsningumus, bet ir atsižvelgia tiek į situacijos kontekstą, tiek į specifinę žinių bazę, kuria naudojasi konkrečius sprendimus priimančias asmuo. Galima pridurti, kad pastarąjį dešimtmetį dvejetainio informacijos apdorojimo priegą mėginama taikyti aiškinant ir teisinėje aplinkoje priimamų sprendimų ypatumus²⁴.

¹⁹ ENGLICH, B.; MUSSWEILER, T. Sentencing under uncertainty <...>, p. 1535–1551.

²⁰ ENGLICH, B.; MUSSWEILER, T.; STRACK, F. The last word in court <...>, p. 705–722.

²¹ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G.; PETKEVIČIŪTĖ-BARYSIENĖ, D. Psichologiniai teisėjo priimamų sprendimų subjektyvumo veiksniai. *Jurisprudencija*, 2013, t. 20 (4), p. 1492–1509.

²² CHANG, Y.-C.; CHEN, K.-P.; LIN, C. C. Anchoring effect in real litigation: An empirical study. *Coase-Sandor Working Paper Series in Law and Economics*, 2016, vol. 744, p. 1–73; FARIÑA, F.; ARCE, R.; NOVO, M. Anchoring in judicial decision making. *Psychology in Spain*, 2003, vol. 7 (1), p. 56–65; KIM, J.; & CHAE, S. Anchoring effect of the prosecutor's demand on sentence: Evidence from Korean sexual crime case. *KDI Journal of Economic Policy*, 2017, vol. 39 (3), p. 1–18.

²³ KIM, J.; & CHAE, S. Anchoring effect <...>, p. 1–18.

²⁴ GUTHRIE, C.; RACHLINSKI, J. J.; WISTRICH, A. J. Blinking on the bench: How judges decide cases. *Cornell Law Review*, 2007, vol. 93 (1), p. 1–43; RONKAINEN, A. Dual-process cognition and legal reasoning. In *Argumentation 2011: International Conference on Alternative Methods of Argumentation in Law*. Brno: Masaryk University, 2011, p. 1–32.

1.3. Bendroji dvejojo informacijos apdorojimo samprata

Sisteminant įvairias dvejojo informacijos apdorojimo teorijas, buvo siekiama sugrupuoti²⁵ skirtingų autorių išskiriamas IIA ir RIA savybes. Taip atsirado dvi skirtingą informacijos apdorojimą apibūdinančios požymių grupės. IIA apibūdinamas kaip greitas, aktyvinamas automatiškai be sąmoningos kontrolės, veikiantis asociatyviu būdu, taip pat generuojantis tendencingus sprendimus, kurie remiasi patirtinėmis žiniomis. RIA, atitinkamai, apibūdinamas kaip lėtas, veikiantis nuosekliai pagal tam tikras taisykles, taip pat sąmoningai generuojantis logiškus sprendimus. Remiantis empirinių tyrimų rezultatais²⁶ ir nuolat atnaujinama dvejojo informacijos apdorojimo samprata²⁷, IIA ir RIA būdingus bruožus siekiama atskirti nuo jų koreliatų, t. y. požymių, kurie tam tikromis aplikybėmis gali apibūdinti tiek IIA, tiek RIA (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. IIA ir RIA skiriamieji bruožai ir koreliatai (Evans & Stanovich, 2013a)

Intuityvus informacijos apdorojimas	Racionalus informacijos apdorojimas
Skiriamieji bruožai	
Nereikalauja veikliosios atminties išteklių	Reikalauja veikliosios atminties išteklių
Nepriklauso nuo RIA	Pasižymi mintine įvykių simuliacija
Koreliatai	
Greitas	Lėtas
Didelė informacijos talpa (angl. <i>capacity</i>)	Ribota informacijos talpa (angl. <i>capacity</i>)
Pasižymi lygiagrečiu veikimu	Pasižymi nuosekliu veikimu
Veikia už sąmoningos kontrolės ribų	Sąmoningas
Priklauso nuo konteksto	Abstraktus
Asociatyvus	Pagrįstas taisyklėmis
Nesusijęs su kognityvių gebėjimų lygiu	Susijęs su kognityvių gebėjimų lygiu
Aktyvinamas automatiškai	Aktyvinimas reguliuojamas mintiniu būdu

Kognityvinėje psichologijoje pateikiami bent trys skirtingi IIA ir RIA atspindintys modeliai. Tačiau bene daugiausiai pripažinimo šiuo metu sulaukia intervencijos (angl. *default-interventionist*) modelis²⁸, kuris remiasi hierarchiniu IIA ir RIA veikimu. Hierarchinė modelio struktūra reiškia, kad, kai reikia priimti sprendimą, iš pradžių aktyvinamas vienas IIA pasiūlytas pasirinkimas. Jis įgyvendinamas tada, kai tolesnio informacijos apdorojimo neperima RIA. RIA įsikišimas gali būti trejopas: 1) jis gali atlikti prižiūrimąją funkciją, t. y. tikrinti IIA generuojamo sprendimo tinkamumą, tačiau

²⁵ SMITH, E. R.; DECOSTER, J. Dual-process models in social and cognitive psychology: Conceptual integration and links to underlying memory systems. *Personality and Social Psychology Review*, 2000, vol. 4 (2), p. 108–131; STANOVICH, K. E.; WEST, R. F. Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? *Behavioral and Brain Sciences*, 2000, vol. 23 (5), p. 645–726.

²⁶ DE NEYS, W. Automatic-heuristic and executive-analytic processing in reasoning: Chronometric and dual task considerations. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 2006, vol. 59 (6), p. 1070–1100; STANOVICH, K. E. *Rationality and the reflective mind*. New York, NY: Oxford University Press, 2011.

²⁷ EVANS, J. St. B. T. (2006). The heuristic-analytic theory of reasoning: Extension and evaluation. *Psychonomic Bulletin and Review*, 2006, vol. 13 (3), p. 223–240; EVANS, J. St. B. T.; STANOVICH, K. E. Dual-process theories of higher cognition: Advancing the debate. *Perspectives on Psychological Science*, 2013a, vol. 8 (3), p. 223–241; EVANS, J. St. B. T.; STANOVICH, K. E. Theory and metatheory in the study of dual processing: Reply to comments. *Perspectives on Psychological Science*, 2013b, vol. 8 (3), p. 263–271.

²⁸ EVANS, J. St. B. T. On the resolution of conflict in dual process theories of reasoning. *Thinking & Reasoning*, 2007, vol. 13 (4), p. 321–339.

jo nekeisti; 2) patikslinti ketinamą priimti sprendimą; 3) perimti informacijos apdorojimo kontrolę iš IIA. Empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad RIA įsikišimą gali paskatinti tokie veiksniai kaip ilgas laiko tarpas, skirtas sprendimui priimti²⁹, didelis pasitikėjimo savo intuityviu sprendimu laipsnis³⁰, taip pat didesni nei vidutiniai kognityvieji gebėjimai³¹. Reikia pabrėžti, kad intervencijos modelis gana tiksliai atspindi tikrovę ir yra suderinamas su sukauptomis kognityvinės psichologijos žiniomis. Tai galima parodyti ir remiantis skiriamaisiais IIA bei RIA bruožais. Visų pirma, hierarchinė modelio struktūra suponuoja, kad IIA ir RIA neturi veikti lygiagrečiai. Lygiagretus jų veikimas reikštų, kad greitesniu pripažįstamas IIA kiekvieną kartą prieš priimant sprendimą turėtų „palaukti“ RIA. Antra, intervencijos modelis suponuoja, kad RIA aktyvinamas tik tais atvejais, kai užduotis reikalauja veikliosios atminties išteklių. Jeigu RIA būtų aktyvinamas kiekvieną kartą prireikus priimti net ir patį paprasčiausią sprendimą, kuriam priimti tereikia automatinio atsako, tai susidurtume su problema – ribota veikliosios atminties talpa. Dėl to dauguma dvejojimą informacijos apdorojimą nagrinėjančių mokslininkų³² šiuo metu teikia pirmenybę būtent intervencijos modeliu.

Galima pridurti, kad pačių naujausių empirinių tyrimų duomenimis³³, siūloma nežymiai tikslinti intervencijos modelio veikimo ypatumus ir keisti jo pavadinimą – vadinti jį mišraus dvejojo informacijos apdorojimo modeliu. Tą siūloma daryti radus empirinių argumentų, rodančių, kad IIA metu gali būti aktyvinama daugiau negu viena sprendimo alternatyva. B. Bago ir W. De Neys³⁴ atliko keturis eksperimentus, kurių metu, manipuliuodami sprendimui priimti skirtu laiku ir / arba kognityvia veikliosios atminties apkrova, sudarė sąlygas tyrimo dalyviams sprendžiant tuos pačius uždavinius sprendimus priimti du kartus – iš pradžių intuityviai, o vėliau racionaliai (angl. *two response paradigm*)³⁵. Tyrimo rezultatai parodė, kad visais atvejais, t. y. tiek riboto laiko, tiek kognityvios apkrovos sąlygomis, tiek derinant abi šias sąlygas, daugiau kaip 30 proc. atvejų dalyviai sugebėjo priimti teisingus sprendimus intuityviu būdu. Tai reiškia, kad, apdorojant informaciją intuityviai, gali būti suaktyvinami ne tik tipiniai neteisingi, bet ir jiems prieštaraujantys racionalūs, logikos taisyklėmis grįsti sprendimai. Minėto tyrimo autorių teigimu, dvejojo informacijos apdorojimo samprata ir intervencijos modelis nėra pajėgus paaiškinti gautų rezultatų. Todėl kaip alternatyva pasiūlytas mišrus dvejojo informacijos apdorojimo modelis, kuris suponuoja, kad IIA gali lygiagrečiai suaktyvinti daugiau negu vieną sprendimo alternatyvą. Pavyzdžiui, viena alternatyva gali būti racionali, nes ji aktyvinama atmintyje saugomų gerai išmoktų ir situacijai adekvačių loginių taisyklių pagrindu (angl. *logical intuition*); kita alternatyva – intuityvi, nes ji aktyvinama turimų įsitikinimų arba situacijai neadekvačių loginių taisyklių pagrindu (angl. *heuristic intuition*). Įprastai pasirenkama ta alternatyva, kuri turi didesnę „svorį“, t. y. praityje buvo taikyta dažniau³⁶.

²⁹ EVANS, J. St. B. T.; CURTIS-HOLMES, J. Rapid responding increases belief bias: Evidence for the dual-process theory of reasoning. *Thinking & Reasoning*, 2005, vol. 11 (4), p. 382–389.

³⁰ THOMPSON, V. A.; JOHNSON S. C. Conflict, metacognition, and analytic thinking. *Thinking & Reasoning*, 2014, vol. 20 (2), p. 215–244.

³¹ STANOVICH, K. E. *Rationality and the reflective mind*. New York, NY: Oxford University Press, 2011.

³² EVANS, J. St. B. T.; STANOVICH, K. E. Dual-process theories of higher <...>, p. 223–241; EVANS, J. St. B. T.; STANOVICH, K. E. Theory and metatheory <...>, p. 263–271; KAHNEMAN, D.; FREDERICK, S. A model of heuristic judgment <...>, p. 267–293.

³³ BAGO, B.; DE NEYS, W. Fast logic?: Examining the time course assumption of dual process theory. *Cognition*, 2017, vol. 158, p. 90–109.

³⁴ BAGO, B.; DE NEYS, W. Fast logic?: examining <...>, p. 90–109.

³⁵ Dalyviams pateiktos problemos (tikimybių uždaviniai [angl. *base-rate problems*] ir silogizmai), kurias sprendžiant teisingi atsakymai prieinami tik racionaliai pritaikius matematinius skaičiavimo būdus arba logikos taisykles. Intuityvūs šių problemų sprendimai yra neteisingi.

³⁶ DE NEYS, W. Bias and conflict a case for logical intuitions. *Perspectives on Psychological Science*, 2012, vol. 7 (1), p. 28–38; DE NEYS, W. Conflict detection, dual processes, and logical intuitions: Some clarifications. *Thinking & Reasoning*, 2014, vol. 20 (2), p. 169–187.

1.4. Dvejopo informacijos apdoravimo prieiga teisės taikymo praktikoje

Teisėjų sprendimų priėmimo ir dvejopo informacijos apdoravimo sampratos sąlyčio taškų pradėta ieškoti visai neseniai, o bene daugiausia dėmesio jiems skiria A. Ronkainen³⁷. Šios autorės teigimu³⁸, teisėjai informaciją pradeda apdoroti IIA pagalba, t. y. atpažįsta byloje išdėstytus faktus, kurie tiesiogiai susiję su įstatymais, ir šiuo pagrindu generuoja pirmines sprendimo alternatyvas (angl. *tentative decisions*). Nors A. Ronkainen nedetalizuoja, koks pažintinis mechanizmas veikia šiame sprendimo priėmimo etape, galima numanyti, kad jis yra susijęs su schemų atpažinimu: jeigu susipažindamas su bylos medžiaga teisėjas atpažįsta situacijai tipišką aplinkybę (angl. *proximal cue*), tiesiogiai susijusią su konkrečiomis įstatymo nuostatomis, tai ilgalaikės atminties žinių bazėje bus aktyvinamos tik tos elgesio / sprendimo schemas, kurios praityje padėjo geriausiai paaiškinti tokias arba panašias aplinkybes³⁹. Pasak A. Ronkainen⁴⁰, toliau informacijos apdorojimą perima RIA, nes teisėjas privalo rasti argumentų, patvirtinančių arba paneigiančių pirmines sprendimo alternatyvas. Galima pridurti, kad, numachiusi IIA veikimo pirmenybę RIA atžvilgiu, ši autorė suponuoja hierarchinį jų veikimą, kuris iš esmės sutampa su J. Evans⁴¹ pateiktu intervencijos modeliu. A. Ronkainen⁴² pateikia du galimus IIA ir RIA sąveikos būdus, kai RIA įsiterpia į IIA veikimą. Pirma, RIA gali atlikti prižiūrimąją funkciją, t. y. tikrinti IIA pasiūlytą sprendimo alternatyvą, bet jos nekeisti. Šiuo atveju, remdamasis RIA, teisėjas paaiškina faktų ir jiems taikomų įstatymų loginę grandinę, kuri prieš tai tik numanomai jungė byloje pateiktus faktus ir pirminę sprendimo alternatyvą. Antra, RIA gali atlikti ir sprendimo patikslinimo funkciją. Anot A. Ronkainen⁴³, taip atsitinka tada, kai generuojant pirmines sprendimo alternatyvas neatsižvelgiama į tam tikras įstatymo nuostatas, kurios yra svarbios formuojant galutinį sprendimą. Atsižvelgiant į konkrečių įstatyminių nuostatų svarbą nagrinėjamai bylai, RIA gali atlikti tik nežymią galutinio sprendimo korekciją arba ją visiškai pakeisti. Nors A. Ronkainen apsiriboja šiomis IIA ir RIA sąveikos galimybėmis, galima manyti, kad jų gali būti ir daugiau. Pavyzdžiui, tikėtina, kad sprenddamas sudėtingas bylas teisėjas gali neturėti pirminių sprendimo alternatyvų, kai byloje pateikiama informacija neatitinka jo ilgalaikės atminties žinių bazės turinio. Tokiu atveju turėtų pasireikšti tik RIA, kuris visiškai perimtų sprendimo priėmimo kontrolę. Kita vertus, IIA ir RIA veikimas nėra diskretus, todėl galima ir tokia situacija, kai dalis bylos informacijos yra sisteminama remiantis RIA, o tolesnį jos apdorojimą perima IIA. Tačiau kadangi teisėjai turi pagrįsti savo sprendimą iki jo priėmimo momento, labiau tikėtina, kad jų informacijos apdorojimo ciklas pasibaigia taikant RIA.

Apžvelgti IIA ir RIA sąveikos būdai iš esmės sutampa tiek su tais, kurie įvardijami analizuojant bendrus žmogaus pažinimo principus, atsiejus juos nuo konkrečios veiklos srities⁴⁴, tiek su tais, kurie

³⁷ RONKAINEN, A. Dual-process cognition and legal reasoning <...>, p. 1–32.

³⁸ RONKAINEN, A. Dual-process cognition and legal reasoning <...>, p. 10.

³⁹ KLEIN, G. A. A recognition-primed decision (RPD) model of rapid decision making. In *Decision making in action: Models and methods*. Ed. by G. A. Klein, J. Orasanu, R. Calderwood & C. E. Zsombok. Norwood, NJ: Ablex, 1993, p. 138–147; KLEIN, G. A naturalistic decision making perspective on studying intuitive decision making. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 2015, vol. 4 (3), p. 164–168; KAHNEMAN, D.; KLEIN, G. Conditions for intuitive expertise: A failure to disagree. *American Psychologist*, 2009, vol. 64 (6), p. 515–526.

⁴⁰ RONKAINEN, A. Dual-process cognition and legal reasoning <...>, p. 12–13.

⁴¹ EVANS, J. St. B. T. On the resolution <...>, p. 328–329.

⁴² RONKAINEN, A. Dual-process cognition and legal reasoning <...>, p. 13–14.

⁴³ RONKAINEN, A. Dual-process cognition and legal reasoning <...>, p. 14.

⁴⁴ KAHNEMAN, D. A perspective on judgment and choice, mapping bounded rationality. *American Psychologist*, 2003, vol. 58 (9), p. 697–720; KAHNEMAN, D.; FREDERICK, S. Representativeness revisited: Attribute substitution in intuitive judgment. In *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment*. Ed. by T. Gilovich, D. Griffin & D. Kahneman. New York: Cambridge University Press, 2002, p. 49–81.

nagrinėjami konkrečiose veiklos srityse, pvz., medicinoje⁴⁵. Vis dėlto nagrinėjant dvejopą informacijos apdorojimą tiek bendrai, tiek siejant jį su konkrečiomis veiklos sritimis, įskaitant teisę, nėra atsakyta į tam tikrus klausimus. Pavyzdžiui, kuriais informacijos apdorojimo ciklo momentais vieno tipo informacijos apdorojimas perima kito tipo informacijos apdorojimą? Koks yra IIA ir RIA pasireiškimas informacijos apdorojimo cikle, priimant sprendimus konkrečioje veiklos srityje, pvz., nagrinėjant baudžiamąsias bylas? Mėginant atsakyti į pastarąjį klausimą, reikia atsižvelgti į aplinkybes, kuriomis teisėjai priima sprendimus. Nagrinėdami baudžiamąsias bylas, teisėjai paprastai susiduria su dideliu koduojamos informacijos detalių skaičiumi ir sprendžiamos problemos sudėtingumu: prieš priimant galutinį nuosprendį reikia įvertinti liudytojų parodymus, inkriminuojamo nusikaltimo ypatumus, kaltinamojo atsakomybę sunkinančias bei lengvinančias aplinkybes ir pan. Kita vertus, teisėjai patys kontroliuoja bylos nagrinėjimo tempą ir prireikus gali atidėti sprendimo priėmimą (aišku, šį atidėjimą gali varžyti didelis nagrinėjamų bylų skaičius ar nustatyti bylos nagrinėjimo terminai). Šios aplinkybės leidžia manyti, kad teisėjų kognityvi apgrova nėra labai didelė, todėl galima teigti, kad teisėjų darbe svarbesnį vaidmenį turėtų atlikti RIA, o ne IIA. Tuo remdamiesi keliamo tokią hipotezę: *sprendami tariamus baudžiamųjų bylų scenarijus, teisėjai daugiau remiasi racionaliu informacijos apdorojimu, palyginti su intuityviu informacijos apdorojimu*. Mūsų tyrimo tikslas – įvertinti teisėjų IIA ir RIA pasireiškimo ypatumus tam tikrame informacijos apdorojimo cikle (sprendžiant tariamus baudžiamųjų bylų scenarijus).

2. Metodika

2.1. Tyrimo dalyviai

Tyrimo dalyvavo 98 baudžiamąsias bylas nagrinėjantys teisėjai ($M_{\text{amžius}} = 46,05$, $SD_{\text{amžius}} = 10,09$; $M_{\text{darbo stažas}} = 12,44$, $SD_{\text{darbo stažas}} = 8,06$), dirbantys įvairiuose Lietuvos bendrosios kompetencijos apylinkių ir apygardų teismuose. Iš visų tyrimo dalyvių 66 (67,35 proc.) buvo moterys ir 32 (32,65 proc.) – vyrai.

2.2. Tyrimo metodas ir priemonės

Dvejopo informacijos apdorojimo atskyrimo metodas, parengtas vadovaujantis anksčiau mūsų pristatyta tyrimo strategija⁴⁶, sujungiančia matematinį dvejopo proceso atskyrimo⁴⁷ ir netipiškų sprendimų reikalaujančių užduočių⁴⁸ metodus.

Siekiant atskirti IIA ir RIA, taip pat įvertinti jų pasireiškimą informacijos apdorojimo cikle, buvo parengtos specialios užduotys, jos tyrimo dalyviams pateiktos dvejopo pobūdžio aplinkybėmis:

⁴⁵ CROSKERRY, P. A universal model of diagnostic reasoning. *Academic medicine*, 2009a, vol. 84 (8), p. 1022–1028; CROSKERRY, P. Clinical cognition and diagnostic error: Applications of a dual process model of reasoning. *Advances in Health Sciences Education: Theory and Practice*, 2009b, vol. 14, p. 27–35.

⁴⁶ MACEINA, T. Dvilypis informacijos apdorojimas: 1-ojo ir 2-ojo tipo procesų atskyrimas. *Psichologija*, 2015, t. 52, p. 33–50.

⁴⁷ LINDSAY, D. S.; JACOBY, L. L. Stroop process-dissociations: The relationship between facilitation and interference. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception & Performance*, 1994, vol. 20 (2), p. 219–234.

⁴⁸ FREDERICK, S. Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 2005, vol. 19 (4), p. 25–42; TOPLAK, M. E.; WEST, R. F.; STANOVICH, K. E. The Cognitive Reflection Test as a predictor of performance on heuristics and biases tasks. *Memory & Cognition*, 2011, vol. 39 (7), p. 1275–1289; TOPLAK, M. E.; WEST, R. F.; STANOVICH, K. E. Assessing miserly information processing: An expansion of the Cognitive Reflection Test. *Thinking & Reasoning*, 2014, vol. 20 (2), p. 147–168.

- 1) *suderintomis* su IIA veikimu *sąlygomis* (užduotys visai nesuderintos, todėl tikimasi, kad jas be didelių pastangų galima teisingai išspręsti tiek intuityviu, tiek racionali būdu). Šiam atveju tinka netipiškų sprendimų reikalaujančios užduotys (angl. *counterintuitive tasks*), kurioms būdinga tai, kad sprenddami jas intuityviu būdu žmonės yra linkę pateikti klaidingus sprendimus. Galima paminėti, kad tokio pobūdžio užduočių pagrindu buvo sukurtas „svarstymo testas“ (angl. *cognitive reflection test*), skirtas žmogaus įsitraukimui į detalų ir racionalių problemos sprendimą, padedantį išvengti intuityvaus klaidingo atsakymo⁴⁹ (tačiau šio testo užduočių turinys nesusijęs su jokia konkrečia veiklos sritimi), įvertinti;
- 2) *nesuderintomis* su IIA veikimu *sąlygomis* (užduotys sudėtingos, todėl tikimasi, kad jas galima teisingai išspręsti tik racionali būdu, o mėginimai išspręsti jas intuityviai būtų klaidingi).

Vadinasi, kai informacija sėkmingai apdorojama intuityviai, tyrimo dalyvis teisingus atsakymus pateiks tik sprenddamas suderintos sąlygos užduotis. Kai IIA nėra pritaikomas sėkmingai, informacijos apdorojimo kontrolę perima RIA. Galimos dvi tolesnio informacijos apdorojimo baigtys: 1) RIA pritaikomas sėkmingai, t. y. sugebama išspręsti tiek suderintos, tiek nesuderintos sąlygos užduotis; 2) RIA pritaikomas nesėkmingai, t. y. nesugebama išspręsti nė vienos iš pateiktų sąlygų užduočių⁵⁰.

IIA pasireiškimą priimant sprendimus galima įvertinti suskaičiavus, kiek kartų iš visų galimų bandymų porų dalyvis (arba šio tyrimo atveju – dalyvių grupė) pateikė teisingą sprendimą suderintomis sąlygomis ir pateikė klaidingą sprendimą nesuderintomis sąlygomis. Pavyzdžiui, jeigu tokių baigčių buvo 56 iš 70 galimų, santykinis IIA pasireiškimas bus didelis, t. y. lygus 0,8. Savo ruožtu, RIA pasireiškimą priimant sprendimus galima įvertinti suskaičiavus, kiek kartų iš visų galimų bandymų porų dalyvis (arba dalyvių grupė) pateikė teisingus sprendimus tiek suderintomis, tiek nesuderintomis sąlygomis. Pavyzdžiui, jeigu tokių baigčių buvo 11 iš 70 galimų, tai santykinis RIA pasireiškimas bus nedidelis, t. y. lygus 0,16.

Siekiant įvertinti teisėjų IIA ir RIA pasireiškimą informacijos apdorojimo cikluose, buvo sukurtos dvi baudžiamosios teisės probleminės situacijos (prieiga per internetą – doi:10.5281/zenodo.1467603), reikalaujančios paskirti bausmę tariamiems kaltinamiesiems. Viena iš įvardytų situacijų – imitacinė (suderinama su IIA veikimu), kita – tikslinė (nesuderinama su IIA veikimu).

Probleminių situacijų kūrimas. Kurdami problemines situacijas rėmėmės Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu⁵¹ (toliau BK) ir nuasmenintais baudžiamųjų bylų nuosprendžiais, kuriuos gavome iš Nacionalinės teismų administracijos (sukurtos probleminės situacijos buvo susijusios su plėšimo nusikaltimais).

Probleminių situacijų struktūra ir teisingi / klaidingi tyrimo dalyvių atsakymai. Probleminės situacijos buvo parengtos teksto forma, vidutinė vienos situacijos skaitymo trukmė – apie 2 min. 20 sek. Kiekvienos situacijos pradžioje buvo pateikiami kaltinamojo demografiniai duomenys, ankstesnio teistumo istorija ir BK straipsnis, kuriuo remiantis pateikti kaltinimai. Toliau bendrais bruožais buvo nusakomos tariamo nusikaltimo aplinkybės, teisinis nusikaltimo vertinimas, kaltinamojo atsakomybę lengvinančios ir / arba sunkinančios aplinkybės, kaltinamojo elgesys teismo posėdžių metu, taip pat nurodomi BK straipsniai, kuriais remdamasis teismas ketina priimti nuosprendį. Galiausiai, situacijos

⁴⁹ FREDERICK, S. Cognitive reflection <...>, p. 25–42; TOPLAK, M. E.; WEST, R. F.; STANOVICH, K. E. The Cognitive Reflection Test <...>, p. 1275–1289; TOPLAK, M. E.; WEST, R. F.; STANOVICH, K. E. Assessing miserly information processing <...>, p. 147–168.

⁵⁰ GAWRONSKI, B.; CREIGHTON, L. A. Dual-process theories. In *The Oxford Handbook of Social Cognition*. Ed. by D. E. Carlston. New York: Oxford University Press, 2013, p. 282–312.

⁵¹ *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (18 laida)*. Vilnius: Registrų centras, 2017.

pabaigoje tyrimo dalyviui pateikiamas trumpas teisėjo ir kaltinamojo giminaičio pokalbis (žr. paryškintą tekstą abiejose situacijose), kurio metu pastarasis nurodo girdėjęs, kad už panašaus pobūdžio nusikaltimą yra skiriama tam tikra bausmė, ir klausia teisėjo, kokios bausmės gali tikėtis jo giminaitis. Taip siekiama manipuluoti bausmės trukme kaip atskaitos tašku, kuriuo tikimasi paveikti teisėjų sprendimą. Imitacinių situacijų pabaigoje pateiktas teisingas atskaitos taškas (suderinamas su BK). Tikslinių situacijų pabaigoje pateiktas klaidinantis atskaitos taškas (jis yra per didelis ir nėra suderinamas su BK). Remiantis sukurtų probleminių situacijų aprašymais tyrimo dalyvių buvo prašoma nurodyti, kokią bausmę jie skirtų tariamiems kaltinamiesiems.

Parengta imitacinė situacija atspindi scenarijų, kuriame asmuo kaltinamas padaręs plėšimą panaudojęs šaunamąjį ginklą ir pagrobęs didelės vertės turtą (pagal BK 180 str. 3 d. už tokį nusikaltimą baudžiama „<...> laisvės atėmimu nuo dvejų iki 10 metų“). Galima pridurti, kad nėra kaltinamojo atsakomybę lengvinančių aplinkybių ir yra dvi atsakomybę sunkinančios aplinkybės, todėl skirtina bausmė yra artima BK numatytų sankcijų maksimumui. Situacijos pabaigoje pateikiamas teisingas atskaitos taškas, t. y. 9-erių metų laisvės atėmimo bausmė.

Tikslinė situacija atspindi scenarijų, kuriame asmuo kaltinamas padaręs plėšimą panaudojęs peilį (pagal BK 180 str. 2 d. už tokį nusikaltimą baudžiama „<...> laisvės atėmimu iki septynerių metų“). Kadangi nėra kaltinamojo atsakomybę lengvinančių aplinkybių ir yra dvi atsakomybę sunkinančios aplinkybės, todėl skirtina bausmė yra didesnė, nei numatytas bausmės vidurkis. Situacijos pabaigoje pateikiamas klaidinantis atskaitos taškas, t. y. 7–8-erių metų laisvės atėmimo bausmė.

2.3. Tyrimo eiga

Tyrimas buvo vykdomas 2017–2018 metais. Asmenys kviešti dalyvauti tyrime taikant netikimybinę patogiąją atranką, t. y. žodiniu kvietimu, pasibaigus Nacionalinės teismų administracijos rengiamiems teisėjų mokymams.

Tyrimo dalyviai (atsižvelgiant į sudarytas sąlygas priimti sprendimus intuityviai arba racionaliai) atsitiktinai buvo priskirti vienai iš dvejų grupių: *intuityvus* ($n = 51$, $M_{\text{amžius}} = 44,58$; $SD_{\text{amžius}} = 10,09$; $M_{\text{darbo stažas}} = 11,83$, $SD_{\text{darbo stažas}} = 8,00$) arba *racionalaus* ($n = 47$, $M_{\text{amžius}} = 47,81$, $SD_{\text{amžius}} = 8,89$; $M_{\text{darbo stažas}} = 13,15$, $SD_{\text{darbo stažas}} = 8,15$) *sprendimų priėmimo sąlygų*. Skirtingų grupių dalyviams buvo pateikta nevienoda informacija apie vykdomo tyrimo tikslą. Intuityvus sprendimų priėmimo sąlygos grupė buvo informuota, kad tyrimo tikslas yra „<...> išsiaiškinti, kokias pradines sprendimo alternatyvas svarsto teisėjai turėdami ribotą laiką priimti sprendimus baudžiamosios teisės situacijose <...>“, o racionalaus – „<...> išsiaiškinti, kaip teisėjai pasirenka teisingiausius baudžiamosios teisės situacijų sprendimo būdus iš svarstomų alternatyvų <...>“. Be to, tyrimo dalyviams buvo duotos ir nevienodos instrukcijos priimti sprendimus. Čia reikia paminėti W. Schroyens ir bendraautorijų⁵² atlikto tyrimo rezultatus, kurie parodė, kad tam tikros instrukcijų formuluotės, nurodančios dalyviams sprendimus priimti skirtingu greičiu, gali sužadinti IIA arba RIA. Vadovaudamiesi šių autorių tyrimo metu pateiktomis instrukcijomis savo tyrime vartojome tokias formuluotes:

„Perskaičius kiekvieną probleminę situaciją prašome Jūsų kiek galima greičiau nurodyti pradinę svarstyta situacijos sprendimo alternatyvą“ (intuityvus sprendimų priėmimo sąlygos grupė).

„Laikas, per kurį Jūs priimsite sprendimus, fiksuojamas nebus, todėl prieš pateikdami savo atsakymus turėsite galimybę detaliai apsvarstyti pateiktą informaciją“ (racionalaus sprendimų priėmimo sąlygos grupė).

⁵² SCHROYENS, W.; SCHAEKEN, W.; HANDLEY, S. J. In search of counterexamples: Deductive rationality in human reasoning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 2003, vol. 56 (7), p. 1129–1145.

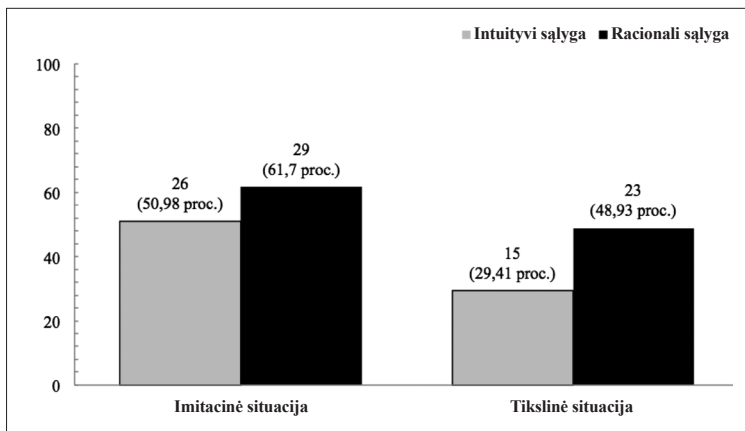
2.4. Duomenų tvarkymas

Statistiniams duomenims tvarkyti naudota *IBM SPSS* (angl. *Statistical Package for Social Sciences*) programos 23 versija.

Duomenų pasiskirstymas. Gautų duomenų sklaidos atitiktis normaliajam skirstiniui⁵³ buvo tikrinama taikant Shapiro-Wilk testą. Duomenims, neatitikusiems šio kriterijaus, taikyti neparametrinės statistinės analizės būdai.

Pirminė duomenų analizė. Iš pradžių privalėjome patikrinti, ar tikslinė situacija atitiko netipinių sprendimų reikalaujančioms užduotims keliamas sąlygas, t. y. ar išties teisingi atsakymai buvo pateikiami apdorojus informaciją racionaliai, o klaidingi – apdorojus informaciją intuityviai. Tikslinės situacijos tinkamumas patvirtintas tik tuo atveju, jeigu pasitvirtino šios hipotezės: 1) dalyviai, kuriems buvo sudarytos sąlygos sprendimus priimti intuityviai, ir tie, kuriems sudarytos sąlygos sprendimus priimti racionaliai, imitacinę situaciją sprendė vienodai gerai; 2) dalyviai, kuriems buvo sudarytos sąlygos sprendimus priimti intuityviai, tikslinę situaciją sprendė prasčiau, palyginti su dalyviais, kuriems buvo sudarytos sąlygos sprendimus priimti racionaliai.

Dalyvių, teisingai sprendusių su plėšimu susijusių imitacinę ir tikslinę situacijų porą, rezultatai pateikti 1 paveiksle. Pritaikius χ^2 homogeniškumo kriterijų⁵⁴ proporcijų dydžiams palyginti, nustatyta, kad abi grupės šių imitacinę situaciją sprendė vienodai gerai, *Pearson* $\chi^2 = 1,59$, $p = 0,207$). Be to, nustatyta, kad intuityvaus sprendimo priėmimo grupė šios poros tikslinę situaciją sprendė prasčiau negu racionalaus sprendimo priėmimo grupė (*Pearson* $\chi^2 = 3,927$, $p < 0,05$). Remiantis gautais rezultatais galima daryti išvadą, kad su plėšimu susijusių situacijų pora tenkina jai keliamas sąlygas, todėl gali būti naudojama, siekiant matematiškai atskirti dvejopą informacijos apdorojimą.

1 pav. Dalyvių, teisingai sprendusių su plėšimu susijusių imitacinę ir tikslinę situacijų porą, grupių proporcijos

⁵³ Plačiau apie normalųjį skirstinį ir skirstinio normalumo patikrinimą žiūrėti: ČEKANAČIUS, V.; MURAUŠKAS, G. *Statistika ir jos taikymai*. I dalis. Vilnius: TEV, 2001, p. 102–104.

⁵⁴ Plačiau apie χ^2 homogeniškumo kriterijų žiūrėti: ČEKANAČIUS, V.; MURAUŠKAS, G. *Statistika ir jos taikymai* <...>, 2001, p. 207–210.

Duomenų interpretavimas dvejojo informacijos apdorojimo prielaidų kontekste. Teisėjų IIA pasireiškimas apdorojant informaciją vertinamas intuityvaus ir racionalaus sprendimų priėmimo sąlygos grupėse atskirai. Tai daryta suskaičiavus, kiek kiekvienos grupės dalyvių pateikė teisingus atsakymus, sprenddami imitacines situacijas, ir kiek jų pateikė klaidingus atsakymus, sprenddami tikslines situacijas. RIA pasireiškimas taip pat buvo vertinamas abiejose grupėse atskirai. Tai daryta suskaičiavus, kiek kiekvienos grupės dalyvių pateikė teisingus atsakymus, sprenddami tiek imitacines, tiek tikslines situacijas. Galiausiai buvo apskaičiuotos IIA ir RIA pasireiškimo, taip pat tyrimo dalyvių profesinės patirties ir amžiaus sąsajos (taikytas *Spearman* koreliacijos koeficientas $r_{s, pb}^{55}$).

3. Rezultatai ir jų aptarimas

3.1. „Inkaro“ poveikis probleminių situacijų sprendimui

Siekdami patikrinti, ar intuityviai sprendimus priėmusių teisėjų atsakymus paveikė tikslinėje situacijoje pateiktas klaidinantis atskaitos taškas (t. y. 7–8-erių metų laisvės atėmimo bausmė), palyginome abiejų grupių dalyvių pateiktų atsakymų vidurkius (žr. 2 lentelę). Kaip ir tikėtasi, gauti rezultatai parodė, kad teisėjai, kuriems sudarėme sąlygas sprendimus priimti intuityviai, kaltinamajam skyrė statistiškai reikšmingai didesnę bausmę (t. y. artimesnę klaidinančiam atskaitos taškui), negu racionalaus sprendimų priėmimo grupės dalyviai. Be to, nustatėme, kad, sprenddami imitacinę situaciją, abiejų tyrimo grupių dalyviai kaltinamajam skyrė panašaus dydžio laisvės atėmimo bausmes. Tai reiškia, kad imitacinėje plėšimo situacijoje pateiktas teisingas atskaitos taškas neturėjo įtakos intuityviai sprendimus priėmusiems teisėjų atsakymams.

2 lentelė. Kiekvienos dalyvių grupės atsakymų, sprendžiant imitacinę ir tikslinę situaciją, palyginimas

Situacija	Dalyvių grupė	M (SD)	Vid. rang.	U	Z	p
Imitacinė	Intuityvi sąlyga	6,33 (1,79)	49,63	1192	0,042	0,968
	Racionali sąlyga	6,27 (1,43)	49,36			
Tikslinė	Intuityvi sąlyga	4,54 (1,41)	55,25	905	2,083	< 0,05
	Racionali sąlyga	4,04 (1,07)	49,5			

Pastaba: tarpusavyje lyginti vidutiniai rangai (taikytas *Mann Whitney* kriterijus⁵⁶).

Šie mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad, sprendžiant tariamą baudžiamosios bylos scenarijų (tikslinė su plėšimu susijusi situacija), teisėjų skiriamas laisvės atėmimo bausmės dydis priklauso nuo teisės specialiųjų žinių neturinčio asmens (kaltinamojo giminaičio) nuomonės arba pasiūlyto „inkaro“. Panašūs rezultatai buvo gauti ir ankstesniuose tokio pobūdžio tyrimuose. Pavyzdžiui, B. English ir bendraautorai⁵⁷ nustatė, kad, sprendžiant tariamą baudžiamosios bylos scenarijų, susijusį su moters išžaginimu, teisės specialistų skiriamas laisvės atėmimo bausmės dydis priklausė nuo teisės specialiųjų žinių neturinčio asmens (žurnalisto) nuomonės. Vis dėlto nei pastarajame, nei kituose panašiuose „inkaro“ poveikio tyrimuose neatsižvelgiama į dalyvių taikomą informacijos apdorojimo tipą. B. English ir

⁵⁵ Plačiau apie *Spearman* koreliacijos koeficientą žiūrėti: ČEKANAČIUS, V.; MURASKAS, G. *Statistika ir jos taikymai* <...>, 2001, p. 124–126; 165–168.

⁵⁶ Plačiau apie *Mann Whitney* kriterijų žiūrėti: ČEKANAČIUS, V.; MURASKAS, G. *Statistika ir jos taikymai*. II dalis. Vilnius: TEV, 2002, p. 20–25.

⁵⁷ ENGLISH, B.; MUSSWEILER, T.; STRACK, F. *Playing dice with <...>*, p. 191–192.

bendraautoriai⁵⁸ savo tyrime teisės specialistams pateikė net keturių puslapių tariamos baudžiamosios bylos scenarijų, susipažinti su juo skyrė apie 15 minučių, taip pat paprašė įvertinti pateikto „inkaro“ adekvatumą, o laiko, skirto galutiniam savo sprendimui pateikti, neribojė. Visa tai rodo, kad tyrimo dalyviams buvo sudarytos sąlygos nuodugnai susipažinti su išsamiu tariamos bylos scenarijumi ir kritiškai įvertinti galimą nuosprendį, taigi jie galėjo informaciją apdoroti racionaliū būdu. Mūsų tyrime skirtingoms dalyvių grupėms buvo sudarytos sąlygos sprendimus priimti informaciją apdorojant intuityviai arba racionaliai. Dėl to mūsų tyrimo rezultatai leidžia kelti prielaidas apie „inkaro“ poveikį galutiniam teisėjų nuosprendžiui skirtingomis informacijos apdorojimo sąlygomis. 2 lentelėje galima matyti, kad teisėjai, kuriems buvo sudarytos sąlygos sprendimus priimti intuityviai, nurodė statistiškai reikšmingai didesnę bausmę (4,54 metų), nei tie teisėjai, kuriems buvo sudarytos sąlygos sprendimus priimti racionaliai (4,04 metų). Galima manyti, kad klaidinantis atskaitos taškas (7–8-eri bausmės metai) teisėjus labiau veikia tada, kai yra sudaromos sąlygos pasireikšti intuityviam informacijos apdorojimui. Ši prielaida neprieštaruja pamatiniams kognityvinės psichologijos dėsningumams: žinoma, kad euristikų veikimas remiasi intuityviu informacijos apdorojimu⁵⁹. Nepaisant to, šią prielaidą derėtų vertinti atsargiai dėl dviejų priežasčių. Pirma, abiejų tyrimo dalyvių grupių nurodytas skirtingas bausmės vidurkis yra gana nutolęs nuo klaidingo atskaitos taško. Antra, tyrime nedalyvavo kontrolinė grupė, kurios dalyviai turėtų priimti sprendimą jiems nepateikiant jokio atskaitos taško. Kita vertus, kontrolinės grupės šiame tyrime buvo atsisakyta todėl, kad pagrindiniam mūsų tyrimo tikslui – įvertinti IIA ir RIA pasireiškimą teisėjams priimant sprendimus tariamose baudžiamosiose bylose – to nereikia.

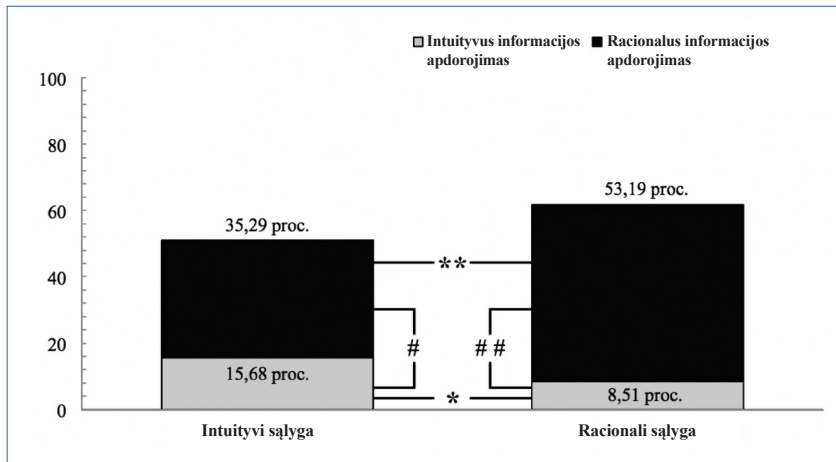
3.2. Intuityvaus ir racionalaus informacijos apdorojimo santykinis pasireiškimas

Patikrinus ir įvertinus (1) sukurtos tikslinės situacijos atitikimą sąlygoms, kurios keliamos netipiškų sprendimų reikalaujančioms užduotims, taip pat (2) tikslinėje plėšimo situacijoje pateikto klaidinančio atskaitos taško poveikį tyrimo dalyvių atsakymams, galima apskaičiuoti teisėjų IIA ir RIA pasireiškimo rodiklius informacijos apdorojimo cikle (remiantis dvejojo informacijos apdorojimo atskyrimo metodu). Matome, kad kai teisėjams sudarėme sąlygas sprendimus priimti intuityviai, IIA ir RIA pasireiškimas statistiškai reikšmingai nesiskyrė (2 pav. pažymėta #). Racionalaus sprendimų priėmimo sąlygos grupėje IIA pasireiškimas buvo statistiškai reikšmingai mažesnis negu RIA pasireiškimas (žymima # #). Atlikus tarpgrupinę duomenų analizę nustatyta, kad IIA pasireiškimas statistiškai reikšmingai nesiskiria (žymima *) ir yra panašaus dydžio (žemas) abiejose grupėse. RIA pasireiškimas taip pat statistiškai reikšmingai nesiskiria tarp grupių (žymima – **) ir yra panašaus dydžio (vidutinis) abiejose grupėse.

Svarbu pridurti, kad abiejų tyrimo dalyvių grupių priimti sprendimai statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($U = 989,5$, $Z = -1,482$, $p = 0,14$). Be to, nenustatyta statistiškai reikšmingo IIA / RIA pasireiškimo ir teisėjų amžiaus ar darbo stažo ryšio.

⁵⁸ ENGLISH, B.; MUSSWEILER, T.; STRACK, F. Playing dice with <...>, p. 191.

⁵⁹ CHEN, S.; CHAIKEN, S. (1999). The heuristic-systematic model in its broader context. In *Dual-process theories in social psychology*. Ed. by S. Chaiken & Y. Trope. New York: Guilford Press, 1999, p. 73–96; EVANS, J. St. B. T. The heuristic-analytic theory <...>, p. 223–240; KAHNEMAN, D.; KLEIN, G. Conditions for intuitive <...>, p. 519–520; SMITH, E. R.; DECOSTER, J. Dual-process models <...>, p. 108–131.

Paaikškinimai: * – $\chi^2 = 1,172$, $p = 0,279$ (atlikus *post hoc* Bonferroni korekciją⁶⁰ $\alpha = 0,0125$);

** – $\chi^2 = 3,182$, $p = 0,074$ (atlikus *post hoc* Bonferroni korekciją $\alpha = 0,0125$);

– McNemar⁶¹ $\chi^2 = 3,846$, $p = 0,049$ (atlikus *post hoc* Bonferroni korekciją $\alpha = 0,0167$);

– McNemar $\chi^2 = 15,206$, $p < 0,001$ (atlikus *post hoc* Bonferroni korekciją $\alpha = 0,0167$).

2 pav. IIA ir RIA pasireiškimo įverčiai informacijos apdorojimo cikle (nagrinęjant su plėšimui susijusias baudžiamąsias bylas)

Gauti rezultatai iš dalies patvirtina iškeltą hipotezę. Sudarius sąlygas sprendimus priimti racionaliai, teisėjų RIA pasireiškimas informacijos apdorojimo cikle buvo daugiau nei šešis kartus didesnis (53,19 proc.), palyginti su IIA pasireiškimu (8,51 proc.). Sudarius sąlygas sprendimus priimti intuityviai, teisėjai taip pat labiau rėmėsi RIA, palyginti su IIA. Nors šis skirtumas ir nėra statistiškai reikšmingas, bet tendencija akivaizdi – intuityvios sąlygos grupei priskirtų teisėjų RIA pasireiškimas (35,29 proc.) daugiau nei du kartus didesnis, palyginti su IIA (15,68 proc.). Didelį RIA pasireiškimą racionalios sąlygos grupėje galima paaiškinti teisėjams sudarytomis aplinkybėmis, t. y. galimybe susipažinti su visa reikiama bylos informacija ir atsakymą pateikti be laiko apribojimų. Santykinai didesnę RIA pasireiškimą, palyginti su IIA, intuityvios sąlygos grupėje paaiškinti sudėtingiau. Priminsime, kad RIA pasireiškimas atskiriems tyrimo dalyviams fiksuotas tais atvejais, kai jie teisingai išsprendė tiek imitacinę, tiek tikslinę situaciją. Taigi net jeigu tyrimo dalyvis pateikė teisingą atsakymą spręsdamas tikslinę situaciją intuityviai, toks sprendimas (su sąlyga, kad teisingas atsakymas buvo pateiktas ir sprendžiant imitacinę situaciją) yra vertinamas kaip RIA pasireiškimo padarinys. Iš pirmo žvilgsnio tai gali pasirodyti paradoksalu, bet logišką šio reiškinio paaiškinimą galima rasti gautus rezultatus siejant su mišraus dvejojo informacijos apdorojimo modeliu⁶². Tikėtina, kad teisingus sprendimus tikslinėje situacijoje teisėjai pateikė todėl, kad per gana trumpą laiką sugebėjo suaktyvinti šiai situacijai adekvačias sprendimų alternatyvas, paremtas atmintyje saugomomis ir gerai išmoktomis loginėmis taisyklėmis. Šį paaiškinimą sustiprina ir gana didelis intuityviai grupei

⁶⁰ Plačiau apie *post hoc* Bonferroni korekciją žiūrėti: MACDONALD, P. L.; GARDNER R. C. (2000). Type I error rate comparisons of post hoc procedures for $I \times J$ chi-square tables. *Educational and Psychological Measurement*, 2000, vol. 60 (5), p. 735–754.

⁶¹ Plačiau apie McNemar kriterijų žiūrėti: ČEKANAVIČIUS, V.; MURASKAS, G. *Statistika ir jos taikymai* <...>, 2001, p. 214–216.

⁶² DE NEYS, W. Conflict detection, dual processes <...>, p. 169–187; BAGO, B.; DE NEYS, W. Fast logic?: examining <...>, p. 90–109.

priskirtų teisėjų darbo stažas ($M = 11,83$ m.). Toks stažas yra daugiau nei pakankamas, kad jie galėtų atmintyje sukaupti pakankamą sprendimų alternatyvų bazę įvairioms probleminėms situacijoms. Tokia gautų rezultatų interpretacija skatina atlikti tolesnius tyrimus, aiškinantis dar tik pradėjusių eiti teisėjo pareigas asmenų IIA ir RIA pasireiškimo ypatumus.

Atsižvelgiant į sukauptus mokslinius duomenis, mūsų tyrimo rezultatai gali pasirodyti kontroversiški. Pastarąjį dešimtmetį vykdant tarpdalykinius psichologijos ir teisės sprendimų priėmimo tyrimus daugiausia dėmesio skiriama teisės specialistų IIA (pvz., euristicų pasireiškimo) analizei. Mūsų tyrimo rezultatai atskleidė, kad IIA atlieka santykinai nedidelį vaidmenį teisėjams priimant sprendimus. Jeigu panašių rezultatų pavyktų gauti tiriant teisėjų informacijos apdorojimą, kai jie nagrinėja ir kitokio profilio baudžiamąsias bylas, tai leistų suabejoti, ar verta visą dėmesį skirti vien tik IIA. Be to, derėtų pagalvoti ir apie tyrimų, kurie orientuojasi į teisėjų RIA, atgaivinimą, daugiau dėmesio skiriant tokiems RIA procesams, kaip antai atskirų bylos detalių interpretavimas, tikslų išskėlimas, sprendimų alternatyvų paieška ir įvertinimas⁶³, tam tikrų taisyklių taikymas bei sprendimo pateisinimas po jo priėmimo (angl. *post-hoc justification*)⁶⁴ ir pan. Kita vertus, netęsti tyrimų, kurie orientuoti į teisėjų IIA atskleidimą, taip pat būtų neprotinga. Tačiau šio pobūdžio tyrimų rezultatų interpretavimas ateityje turėtų būti tikslinamas, atsižvelgiant į IIA svarbą konkrečiuose informacijos apdorojimo cikluose. Tai reiškiama, kad euristicų ar kitų IIA reiškinių poveikis teisėjų sprendimams priimti turi būti sukonkretintas, aiškiai nurodant IIA indėlį į bendrą informacijos apdorojimą.

Galiausiai, mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad teisėjams priimant sprendimus RIA įsiterpia į IIA veikimą. Tačiau labiau detalizuoti IIA ir RIA sąveikos pobūdžio neturime galimybes, nes dvejopo informacijos apdorojimo atskyrimo metodas IIA ir RIA pasireiškimą leidžia įvertinti remiantis tik pateiktais tyrimo dalyvių atsakymais, t. y. informacijos apdorojimo išvestimi (angl. *output*). Todėl lieka neaišku, ar RIA atlieka prižiūrimąją, patikslinamąją ar visiškos kontrolės perėmimo iš IIA funkciją. Siekiant tai išsiaiškinti, derėtų atlikti tolesnius tyrimus. Deja, šiuo metu nei mes, nei, mūsų žiniomis, kiti tyrėjai kol kas nėra sukūrę būdo nustatyti IIA ir RIA sąveiką realiu laiku, taip pat įvertinti, kuriais informacijos apdorojimo ciklo momentais vieno tipo informacijos apdorojimas perima kito tipo informacijos apdorojimą.

Reikia pridurti, kad aptarti rezultatai ir jų interpretavimas gali būti apibendrinami tik kalbant apie su plėšimu susijusius baudžiamųjų bylų scenarijus. Siekiant daryti platesnius apibendrinimus, derėtų pakartoti šį tyrimą įtraukiant ir kitokio profilio baudžiamąsias bylas (pvz., susijusias su nusikaltimais žmogaus sveikatai).

Išvados

1. Teisėjai, kuriems buvo sudarytos sąlygos sprendimus priimti intuityviai, sprenddami tariamus baudžiamųjų bylų scenarijus, susijusius su plėšimu, kaltinamajam skyrė didesnę bausmę (artimesnę klaidinančiam atskaitos taškui arba „inkarui“) negu racionalaus sprendimų priėmimo grupės dalyviai.
2. Sudarius sąlygas sprendimus priimti racionaliai, teisėjų RIA pasireiškimas informacijos apdorojimo cikle buvo daugiau nei šešis kartus didesnis (53,19 proc.), palyginti su IIA pasireiškimu (8,51 proc., šis skirtumas statistiškai reikšmingas).
3. Sudarius sąlygas sprendimus priimti intuityviai, teisėjai daugiau nei du kartus labiau rėmėsi RIA (35,29 proc.), palyginti su IIA (15,68 proc., šis skirtumas statistiškai nereikšmingas).

⁶³ CRICK, N. R.; DODGE, K. A. A Review and Reformulation <...>, p. 76; FONTAINE, R. G.; DODGE, K. A. Real-Time Decision <...>, p. 60.

⁶⁴ RONKAINEN, A. Dual-process cognition and legal reasoning <...>, p. 16.

4. Nustatėme, kad priimdami sprendimus teisėjai skirtingomis dalimis remiasi tiek RIA, tiek IIA. Todėl, atliekant tolesnius šios krypties tyrimus, rekomenduojama atsižvelgti į abu, o ne į vieną kurį nors informacijos apdorojimo būdą, tokiu būdu tikslinant teisėjų RIA ir IIA indėlį į bendrą informacijos apdorojimą. Galiausiai, atlikto tyrimo rezultatai leidžia manyti, kad, teisėjams priimant sprendimus, RIA įsiterpia į IIA veikimą. Siekiant įvertinti skirtingų informacijos apdorojimo būdų sąveikos ypatumus, rekomenduojama tirti ne tik RIA / IIA pasireiškimą, bet ir šio reiškinio kitimą realiu laiku.

Literatūra

Teisės aktai

1. *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas* (18 laida). Vilnius: Registrų centras, 2017.

Specialioji literatūra

2. ANDERSON, N. H. Test of a model for opinion change. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1959, vol. 59 (3), p. 371–381. <https://doi.org/10.1037/h0042539>
3. ARNSTEN, A. F. T. Stress signalling pathways that impair prefrontal cortex structure and function. *Nature Reviews Neuroscience*, 2009, vol. 10 (6), p. 410–422. <https://doi.org/10.1038/nrn2648>
4. BAGO, B.; DE NEYS, W. Fast logic?: Examining the time course assumption of dual process theory. *Cognition*, 2017, vol. 158, p. 90–109. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2016.10.014>
5. CHANG, Y.-C.; CHEN, K.-P.; LIN, C. C. Anchoring effect in real litigation: An empirical study. *Coase-Sandor Working Paper Series in Law and Economics*, 2016, vol. 744, p. 1–73.
6. CHEN, S.; CHAIKEN, S. The heuristic-systematic model in its broader context. In *Dual-process theories in social psychology*. Ed. by S. Chaiken & Y. Trope. New York: Guilford Press, 1999, p. 73–96.
7. COLWELL, L. H. Cognitive heuristics in the context of legal decision making. *American Journal of Forensic Psychology*, 2005, vol. 23 (2), p. 17–41.
8. CRICK, N. R.; DODGE, K. A. A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 1994, vol. 115 (1), p. 74–101. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.115.1.74>
9. CROSKERRY, P. A universal model of diagnostic reasoning. *Academic medicine*, 2009 a, vol. 84 (8), p. 1022–1028. <https://doi.org/10.1097/ACM.0b013e3181ace703>
10. CROSKERRY, P. Clinical cognition and diagnostic error: Applications of a dual process model of reasoning. *Advances in Health Sciences Education: Theory and Practice*, 2009 b, vol. 14, p. 27–35. <https://doi.org/10.1007/s10459-009-9182-2>
11. ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUŠKAS, G. *Statistika ir jos taikymai*. I dalis. Vilnius: TEV, 2001.
12. ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUŠKAS, G. *Statistika ir jos taikymai*. II dalis. Vilnius: TEV, 2002.
13. DE NEYS, W. Automatic-heuristic and executive-analytic processing in reasoning: Chronometric and dual task considerations. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 2006, vol. 59 (6), p. 1070–1100. <https://doi.org/10.1080/02724980543000123>
14. DE NEYS, W. Bias and conflict a case for logical intuitions. *Perspectives on Psychological Science*, 2012, vol. 7 (1), p. 28–38. <https://doi.org/10.1177/1745691611429354>
15. DE NEYS, W. Conflict detection, dual processes, and logical intuitions: Some clarifications. *Thinking & Reasoning*, 2014, vol. 20 (2), p. 169–187. <https://doi.org/10.1080/13546783.2013.854725>
16. DHAMI, M. K. Psychological models of professional decision making. *Psychological Science*, 2003, vol. 14 (2), p. 175–180. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.01438>
17. DHAMI, M. K.; AYTON, P. Bailing and jailing the fast and frugal way. *Journal of Behavioral Decision Making*, 2001, vol. 14 (2), p. 141–168. <https://doi.org/10.1002/bdm.371>
18. ENGLICH, B.; MUSSWEILER, T. Sentencing under uncertainty: Anchoring effects in the courtroom. *Journal of Applied Social Psychology*, 2001, vol. 31 (7), p. 1535–1551. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2001.tb02687.x>
19. ENGLICH, B.; MUSSWEILER, T.; STRACK, F. The last word in court: A hidden disadvantage for the defense. *Law and Human Behavior*, 2005, vol. 29 (6), p. 705–722. <https://doi.org/10.1007/s10979-005-8380-7>
20. ENGLICH, B.; MUSSWEILER, T.; STRACK, F. Playing dice with criminal sentences: The influence of irrelevant anchors on expert's judicial decision making. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2006, vol. 32 (2), p. 188–200. <https://doi.org/10.1177/0146167205282152>
21. ENGLICH, B.; SODER, K. Moody experts – how mood and expertise influence judgmental anchoring. *Judgment and Decision Making*, 2009, vol. 4 (1), p. 41–50.

22. EVANS, J. St. B. T. The heuristic-analytic theory of reasoning: Extension and evaluation. *Psychonomic Bulletin and Review*, 2006, vol. 13 (3), p. 223–240. <https://doi.org/10.3758/BF03193858>
23. EVANS, J. St. B. T. On the resolution of conflict in dual process theories of reasoning. *Thinking & Reasoning*, 2007, vol. 13 (4), p. 321–339. <https://doi.org/10.1080/13546780601008825>
24. EVANS, J. St. B. T.; CURTIS-HOLMES, J. Rapid responding increases belief bias: Evidence for the dual-process theory of reasoning. *Thinking & Reasoning*, 2005, vol. 11 (4), p. 382–389. <https://doi.org/10.1080/13546780542000005>
25. EVANS, J. St. B. T.; STANOVICH, K. E. Dual-process theories of higher cognition: Advancing the debate. *Perspectives on Psychological Science*, 2013 a, vol. 8 (3), p. 223–241. <https://doi.org/10.1177/1745691612460685>
26. EVANS, J. St. B. T.; STANOVICH, K. E. Theory and metatheory in the study of dual processing: Reply to comments. *Perspectives on Psychological Science*, 2013 b, vol. 8 (3), p. 263–271. <https://doi.org/10.1177/1745691613483774>
27. FARIÑA, F.; ARCE, R.; NOVO, M. Anchoring in judicial decision making. *Psychology in Spain*, 2003, vol. 7 (1), p. 56–65.
28. FONTAINE, R. G.; DODGE, K. A. Real-time decision making and aggressive behavior in youth: A heuristic model of response evaluation and decision (RED). *Aggressive Behavior*, 2006, vol. 32, p. 604–624. <https://doi.org/10.1002/ab.20150>
29. FREDERICK, S. Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 2005, vol. 19 (4), p. 25–42. <https://doi.org/10.1257/089533005775196732>
30. GAWRONSKI, B.; CREIGHTON, L. A. Dual-process theories. In *The Oxford Handbook of Social Cognition*. Ed. by D. E. Carlston. New York: Oxford University Press, 2013, p. 282–312.
31. GUTHRIE, C.; RACHLINSKI, J. J.; WISTRICH, A. J. Inside the judicial mind. *Cornell Law Review*, 2001, vol. 86 (4), p. 776–830. <https://doi.org/10.2139/ssrn.257634>
32. GUTHRIE, C.; RACHLINSKI, J. J.; WISTRICH, A. J. Blinking on the bench: How judges decide cases. *Cornell Law Review*, 2007, vol. 93 (1), p. 1–43.
33. HARLEY, E. M. Hindsight bias in legal decision making. *Social Cognition*, 2007, vol. 25 (1), p. 48–63. <https://doi.org/10.1521/soco.2007.25.1.48>
34. HARRISON, Y.; HORNE, J. A. The impact of sleep deprivation on decision making: A review. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 2000, vol. 6 (3), p. 236–249. <https://doi.org/10.1037/1076-898X.6.3.236>
35. JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G.; PETKEVIČIŪTĖ-BARYSIENĖ, D. Psichologiniai teisėjo priimamų sprendimų subjektyvumo veiksniai. *Jurisprudencija*, 2013, t. 20 (4), p. 1492–1509.
36. KAHNEMAN, D. A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality. *American Psychologist*, 2003, vol. 58 (9), p. 697–720. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.9.697>
37. KAHNEMAN, D.; FREDERICK, S. Representativeness revisited: Attribute substitution in intuitive judgment. In *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment*. Ed. by T. Gilovich, D. Griffin, D. Kahneman. New York: Cambridge University Press, 2002, p. 49–81. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808098.004>
38. KAHNEMAN, D.; KLEIN, G. Conditions for intuitive expertise: A failure to disagree. *American Psychologist*, 2009, vol. 64 (6), p. 515–526. <https://doi.org/10.1037/a0016755>
39. KIM, J.; CHAE, S. Anchoring effect of the prosecutor’s demand on sentence: Evidence from Korean sexual crime case. *KDI Journal of Economic Policy*, 2017, vol. 39 (3), p. 1–18.
40. KLEIN, G. A. A recognition-primed decision (RPD) model of rapid decision making. In *Decision making in action: Models and methods*. Ed. by G. A. Klein, J. Orasanu, R. Calderwood & C. E. Zsombok. Norwood, NJ: Ablex, 1993, p. 138–147.
41. KLEIN, G. A naturalistic decision making perspective on studying intuitive decision making. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 2015, vol. 4 (3), p. 164–168. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2015.07.001>
42. LINDSAY, D. S.; JACOBY, L. L. Stroop process-dissociations: The relationship between facilitation and interference. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception & Performance*, 1994, vol. 20 (2), p. 219–234. <https://doi.org/10.1037/0096-1523.20.2.219>
43. MACDONALD, P. L.; GARDNER, R. C. Type I error rate comparisons of post hoc procedures for $I \times J$ chi-square tables. *Educational and Psychological Measurement*, 2000, vol. 60 (5), p. 735–754. <https://doi.org/10.1177/00131640021970871>
44. MACEINA, T. Dvilypis informacijos apdorojimas: 1-ojo ir 2-ojo tipo procesų atskyrimas. *Psichologija*, 2015, t. 52, p. 33–50.
45. MARSHALL, C. R.; WISE, J. A. Juror decisions and the determination of guilt in capital punishment cases: A Bayesian perspective. In *Utility, probability, and human decision making*. Ed. by D. Wendt & C. Vlek. Dordrecht, Holland: Reidel, 1975, p. 257–269. https://doi.org/10.1007/978-94-010-1834-0_15
46. MUSSWEILER, T.; ENGLICH, B. Subliminal anchoring: Judgmental consequences and underlying mechanisms. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 2005, vol. 98 (2), p. 133–143. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2004.12.002>

47. PARK, K. Estimating juror accuracy, juror ability and the relation between them. *Law and Human Behavior*, 2011, vol. 35 (4), p. 288–305. <https://doi.org/10.1007/s10979-010-9240-6>
48. PENNINGTON, N.; HASTIE, R. Juror decision-making models: The generalization gap. *Psychological Bulletin*, 1981, vol. 89 (2), p. 246–287. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.89.2.246>
49. PEER E.; GAMLIEL, E. Heuristics and biases in judicial decisions. *Court Review*, 2013, vol. 49, p. 114–118.
50. RONKAINEN, A. Dual-process cognition and legal reasoning. In *Argumentation 2011: International Conference on Alternative Methods of Argumentation in Law*. Brno: Masaryk University, 2011, p. 1–32. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1879429>
51. SCHROYENS, W.; SCHAEKEN, W.; HANDLEY, S. J. In search of counterexamples: Deductive rationality in human reasoning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 2003, vol. 56 (7), p. 1129–1145. <https://doi.org/10.1080/02724980245000043>
52. SHERMAN, J. W. Controlled influences on implicit measures: Confronting the myth of process-purity and taming the cognitive monster. In *Attitudes: Insights from the new wave of implicit measures*. Ed. by R. E. Petty, R. H. Fazio & P. Brinol. Hillsdale, NG: Erlbaum, 2009, p. 391–426.
53. SMITH, E. R.; DECOSTER, J. Dual-process models in social and cognitive psychology: Conceptual integration and links to underlying memory systems. *Personality and Social Psychology Review*, 2000, vol. 4 (2), p. 108–131. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0402_01
54. STANOVICH, K. E. *Rationality and the reflective mind*. New York: Oxford University Press, 2011.
55. STANOVICH, K. E.; WEST, R. F. Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? *Behavioral and Brain Sciences*, 2000, vol. 23 (5), p. 645–726. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00003435>
56. SUNSTEIN, C. R. Behavioral law and economics: A progress report. *American Law and Economics Review*, 1999, vol. 1 (1), p. 115–157. <https://doi.org/10.1093/aler/1.1.115>
57. THOMPSON, V. A.; JOHNSON S. C. Conflict, metacognition, and analytic thinking. *Thinking & Reasoning*, 2014, vol. 20 (2), p. 215–244. <https://doi.org/10.1080/13546783.2013.869763>
58. TOPLAK, M. E.; WEST, R. F.; STANOVICH, K. E. The Cognitive Reflection Test as a predictor of performance on heuristics and biases tasks. *Memory & Cognition*, 2011, vol. 39 (7), p. 1275–1289. <https://doi.org/10.3758/s13421-011-0104-1>
59. TOPLAK, M. E.; WEST, R. F.; STANOVICH, K. E. Assessing miserly information processing: An expansion of the Cognitive Reflection Test. *Thinking & Reasoning*, 2014, vol. 20 (2), p. 147–168. <https://doi.org/10.1080/13546783.2013.844729>
60. WISTRICH, A. J.; GUTHRIE, C.; RACHLINSKI, J. J. Can judges ignore inadmissible information? Difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 2005, vol. 153, p. 1250–1345.

Kiti šaltiniai

61. Nacionalinė teismų administracija. *Statistikos ataskaitos* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>>.

Judicial Decision Making: Intuitive and Rational Information Processing

Tomas Maceina, Gintautas Valickas

S u m m a r y

The aim of the current study is to investigate the contributions of judges' intuitive and rational information processing making decisions on criminal (robbery) cases. 98 judges working in various courts of Lithuania's general jurisdiction participated in this study. We asked participants to solve two vignettes. One vignette was designed to be compatible with intuitive information processing (i. e., anchor provided at the end of the vignette suggested a correct decision), while another counter-intuitive (i. e., anchor suggested incorrect decision). 51 judges were instructed to solve vignettes intuitively under a limit time (*intuitive group*), 47 judges – rationally with no time constraints (*rational group*). Results of the current study revealed that intuitive group decided on higher sentences (i.e. was closer to an anchor), compared to rational group. Additionally, we found that judges' in rational group rational information processing contributed to 53.19%, and intuitive information processing – to 8,51% of all decision-making process. Moreover, judges' in intuitive group rational information processing contributed to 35.29%, and intuitive information processing – to 15,68% of all decision-making process. Results are interpreted in the context of cognitive psychology.